

СЕКЦІЯ 8

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE RIGHTEOUS BEHAVIOR OF MILITARY OFFICERS

Представлено теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей правомірної поведінки у службовій діяльності військовослужбовців. Правомірною поведінкою військовослужбовців трактується як комплекс уявлень про себе як суб'єкта права та правовідносин, що формується внаслідок специфіки ціннісної, когнітивної, поведінкової та афективної сфер особистості. Мета дослідження – визначити особливості правомірної поведінки у військовослужбовців, які несуть строкову службу та військову службу за контрактом. У дослідженні брало участь 130 осіб, із них 76 військовослужбовців, які несуть строкову службу (перша група), та 54 військовослужбовці, які несуть військову службу за контрактом (друга група). Психодіагностичний інструментарій: опитувальник «Професійно правомірною спрямованість особистості» (ППСО) та методика «Визначення рівня правової розвиненості» Дж. Тапп та Ф. Леві в українському адаптації Г. Камішнікової. Математико-статистичні методи: t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок та критерій куттового перетворення (φ) Фішера. Емпірично встановлено, що у першій групі військовослужбовців домінує екстраорієнтаційна система правомірної поведінки, у другій групі військовослужбовців – інтраорієнтаційна та інтрерорієнтаційна системи. Військовослужбовці контрактної служби сприймають свою діяльність як нормативно регульовану, військовослужбовці, які несуть військову службу за контрактом, характеризують себе як суб'єкти права та взаємодіють із навколишніми з позиції правових стосунків. Компоненти правомірної поведінки продемонстрували вірогідні відмінності у досліджуваних групах. У першій групі провідне місце займають правові знання та бажання дотримуватися закону. У другій групі спостерігаються вірогідно більші показники когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного компонентів ППСО. Дослідження рівнів правового розвитку розподілило учасників дослідження так: правослухняність встановлено у 42% першої групи та 32% – у респондентів другої; правопідтримка – у 38% першої групи та 24% – у досліджуваних другої групи; правотворчість – у 20% першої групи та 44% – у військовослужбовців другої групи.

Ключові слова: військовослужбовці, контрактна служба, особистість, правомірною поведінкою, професійною діяльністю, службовою діяльністю, строкова служба.

A theoretical and empirical study of the psychological features of lawful behavior in the service activities of military personnel is presented. The legitimate behavior of military personnel is interpreted as a complex of ideas about themselves as subjects of law and legal relations, which is formed as a result of the specifics of the value, cognitive, behavioral and affective spheres of the individual. The purpose of the study is to determine the specifics of the lawful behavior of servicemen who are in conscript and contract military service. 130 people participated in the study, including 76 conscripts (the first group) and 54 conscripts (the second group). Psychodiagnostic tools: «Questionnaire for the diagnosis of legitimate professional orientation of personality» (LPOP) and the method «Determining the level of legal development» by J. Tapp and F. Levy in the Ukrainian language adaptation by G. Kamyshnikova. Mathematical and statistical methods: Student's t-test for independent samples and Fisher's angular transformation (φ) test. It has been empirically established that the first group of servicemen is dominated by an extraorientational system of lawful behavior, while the second group of servicemen is dominated by intraorientational and introorientational systems. Military servicemen of contract service perceive their activities as normatively regulated, military servicemen performing military service under contract characterize themselves as subjects of law and interact with others from the standpoint of legal relations. The components of lawful behavior demonstrated significant differences in the studied group s. In the first group, the leading place is occupied by legal knowledge and the desire to obey the law. The second group has significantly higher indicators of the cognitive, behavioral and value-motivational components of LPOP. The study of the levels of legal development divided the research participants as follows: legal obedience was established in 42% of the first group and 32% of the respondents of the second; legal support in 38% of the first group and in 24% of the researched second group and law-making in 20% of the first group and 44% of the military personnel of the second group. **Key words:** military personnel, contract service, personality, lawful behavior, professional activity, official activity, term service.

УДК 159.9.07
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.34>

Коваленко Є.С.
аспірант кафедри соціології та психології
Харківський національний університет внутрішніх справ

Постановка проблеми. Служба в армії – це не просто робота, для більшості людей це покликання. Ототожнення себе з даною професією викликає у військовослужбовців

почуття приналежності до служби, що захищає від негативних наслідків, пов'язаних зі специфікою даної діяльності. Правомірною поведінкою є важливим складником даної професії. Про-

відні науковці стверджують, що для розвитку правомірної поведінки мають бути враховані такі критерії: *по-перше*, добросовісна поведінка військовослужбовців, яка не входить до опису їхніх обов'язків, а є результатом свідомого особистого вибору; *по-друге*, мотивами даної поведінки є не отримання винагороди, а підтримка колег та організації. Ми вважаємо, що основоположними принципами правомірної поведінки у військовослужбовців є дотримання закону та альтруїзм. Правомірною поведінкою на військовій службі означає виконання своїх обов'язків сумлінно та на високому професійному рівні. Правомірною поведінкою вміщує у собі цінності та емоції, з якими повсякчас стикаються військовослужбовці в ході своєї служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологія військової служби може визначитися як субспеціалізована галузь психології, котра займається вивченням готовності, стійкості, альтруїзму військовослужбовців як у період підготовки, так і в процесі службово-бойової діяльності на підставі емпіричних досліджень, аналізу та шляхом застосування принципів психологічної науки [10]. І. Приходько детально вивчав психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців під час проведення анти-терористичної операції. Дослідник указує на ймовірний вплив даної діяльності на психологічне здоров'я та правомірну поведінку [5]. Учений пропонує систему психологічних заходів профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців, яка містить комплекс різних психологічних заходів, спрямованих на розвиток необхідних якостей та поведінки з метою збереження психологічного здоров'я та ефективного виконання професійних завдань [6]. О. Колесніченко з колегами пропонують методику оцінки травматичного бойового досвіду у військовослужбовців, наявність котрого здатна позначитися на сумлінності, правомірній поведінці, дисципліні й відповідальності [4]. С. Волошко слушно зазначає, що стабільний позитивний морально-психологічний стан військовослужбовців є запорукою успішної та правомірної поведінки серед особового складу [1]. О. Хацаюк зі співавторами вказують на важливість формування фахових компетентностей у період службової підготовки майбутніх офіцерів, до яких також віднесли правомірну поведінку [7]. В. Шемчук доповнює, що в системі професійної освіти особового складу сектору безпеки та оборони важливо враховувати нормативно-правову базу й правомірну спрямованість поведінки, які сприятимуть стійкому та ефективному формуванню практичних фахових компетенцій [8]. Колектив українських науковців сходиться у думці, що характер військової служби можна вважати вимогливим та сповненим невизна-

ченості, коли військовослужбовці повинні бути надзвичайно обережними з погляду планування, розроблення стратегії та реалізації операцій, котрі позначаються на їхній поведінці та результативності [3]. Закордонні дослідники наголошують на важливості регулярного психологічного скринінгу, щоб сформулювати або змінити процедури тестування та відбору на службу так, щоб у міру розвитку когнітивних здібностей і особливостей людей якісно оцінити та відібрати кандидатів з урахуванням потреб та вимог діяльності [9].

Формулювання завдання. Мета дослідження – визначити особливості правомірної поведінки у військовослужбовців, які несуть строкову службу та військову службу за контрактом. Завдання дослідження: 1. Опрацювати наукові джерела щодо проблеми правої поведінки військовослужбовців. 2. Виявити особливості правомірної службової поведінки у військовослужбовців строкової та контрактної служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брало участь 130 осіб, із них 76 військовослужбовців, які несуть строкову службу (перша група), та 54 військовослужбовці, які несуть військову службу за контрактом (друга група). У дослідженні був використаний опитувальник «Професійно-правомірною спрямованістю особистості» (ППСО) в україномовній версії Г. Камишнікової. Тест містить 78 питань, які описують зміст трьох систем ППСО та чотирьох ключових компонентів ППСО. Опитувальник зображує загальний рівень ППСО [2, с. 234–238]. Для виявлення специфіки рівнів правового розвитку у респондентів залучено методику «Визначення рівня правої розвиненості» Дж. Тапп та Ф. Леві в україномовній адаптації Г. Камишнікової. Текст опитувальника налічує 14 тверджень та діагностує три рівні правового розвитку: правослужняності, правопідтримки та првотворчості [2, с. 240–241]. Г. Камишнікова детально описує специфіку змістовних характеристик професійно-правої спрямованості (рис. 1).

Підрахунок отриманих даних здійснювався за допомогою t-критерія Стьюдента для незалежних вибірок та критерій кутового перетворення (ϕ) Фішера. Отримані результати математико-статистичного аналізу представлено в табл. 1–3 та на рис. 2.

Аналіз даних, наведених у табл. 1, дає змогу зробити такі емпіричні висновки. У другій групі виявлено вірогідно більші показники стосовно першої групи за шкалою «Інтерорієнтаційна» за статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Це дає змогу констатувати, що саме в період службової діяльності у досліджуваних, які несуть військову службу за контрактом, більш вираженими є уявлення щодо свого місця в даній професії, значущості та важливості професій-

них обов'язків, які простежуються в їхній правовій поведінці та системі цінностей. У респондентів строкової служби інтраорієнтаційна система, на нашу думку, знаходить свій вираз в усвідомленні своєї професійної ідентичності та ознайомленні з вимогами військової служби.

У другій групі також встановлено вірогідно більші показники й за шкалою «Інтерорієнтаційна» щодо першої групи за статистичної значущості ($p \leq 0,001$). Це дає змогу припустити, що в досліджуваних, які несуть військову службу за контрактом, простежуються не лише особистісні уявлення щодо власного місця у професії, ставлення до нормативних вимог та дотримання своїх обов'язків через призму правових особливостей, а й мають значення уявлення щодо інших осіб як учасників правовідносин, бажання та готовність захищати, відстоювати їхні права і дотримуватися закону. Отримані дані є доволі обнадійливими, оскільки для психологічного добробуту військовослужбовців, ми вважаємо, важливі вміння й прагнення відстоювати не лише свої права, а й права інших

людей. Усе це позитивно впливає на правову систему в цілому та сприяє посиленню до віри до військової служби з боку громадян.

За шкалою «Екстраорієнтаційна» було виявлено вірогідно більші показники у першій групі порівняно з другою групою за статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Отже, у період строкової служби у групі військовослужбовців значущими є уявлення щодо власної професії з погляду нормативних, правових вимог, у даний період у них формується ставлення до норм, які регламентують їхню діяльність, обов'язків, які будуть на них покладені, та прийняття цінностей військової служби.

Ми здійснили порівняльний аналіз компонентів професійно правомірної поведінки у військовослужбовців строкової та контрактної форм служби. Отримані дані представлено в табл. 2.

Отже, згідно з табл. 2, у другій групі було виявлено вірогідно більші показники когнітивного компонента порівняно з першою групою за статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Можемо

Рис. 1. Специфіка змістовно-структурних характеристик професійно правомірної спрямованості особистості

Таблиця 1
Показники систем професійно правомірної поведінки військовослужбовців, які несуть строкову службу та військову службу за контрактом ($M \pm m$)

Шкали	Строкова служба (перша група)	Контрактна служба (друга група)	t	p
Інтраорієнтаційна	92.00 ± 1.13	94.52 ± 1.26	2.08	0.05
Інтерорієнтаційна	98.71 ± 1.10	106.30 ± 0.81	5.56	0.001
Екстраорієнтаційна	99.45 ± 0.88	97.12 ± 0.68	2.10	0.05

сказати, що у досліджуваних, які несуть військову службу за контрактом, достатньо сформоване уявлення щодо себе як суб'єктів права, вони усвідомлюють важливість дотримання законності у своїй діяльності, розуміють правові наслідки у разі їх порушення та готові здійснювати контроль за дотриманням законності іншими людьми. Щодо респондентів, які несуть строкову службу, то вони знають важливість у дотриманні закону, однак формування їхньої правосвідомої поведінки знаходиться на початкових етапах.

За афективним компонентом правомірної професійної поведінки не було встановлено вірогідних відмінностей у досліджуваних групах. Це дає нам підстави резюмувати, що представники обох груп мають схожі емоційні переживання у питаннях ставлення до прав, обов'язків, порушення закону та оцінки про-

фесійних нормативних вимог. Імовірно, отримані результати обґрунтовані особистісними характеристиками респондентів, а не їх професійною спрямованістю.

За поведінковим компонентом правовірної професійної спрямованості виявлено вірогідні відмінності у другій групі порівняно з першою за статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Професія є невіддільною частиною життєдіяльності людини, а у діяльності військових – майже нероздільним її складником. Служба в армії вимагає цілковитої самовіддачі, готовності працювати понаднормово та якоюсь мірою жертвувати особистими потребами. Усе це позначається на поведінці людини, на її звичках та патернах поведінки. Отримані результати є підтвердженням даної думки, оскільки військова кар'єра позначається на поведінці респондентів та закріпилася у відповідній пра-

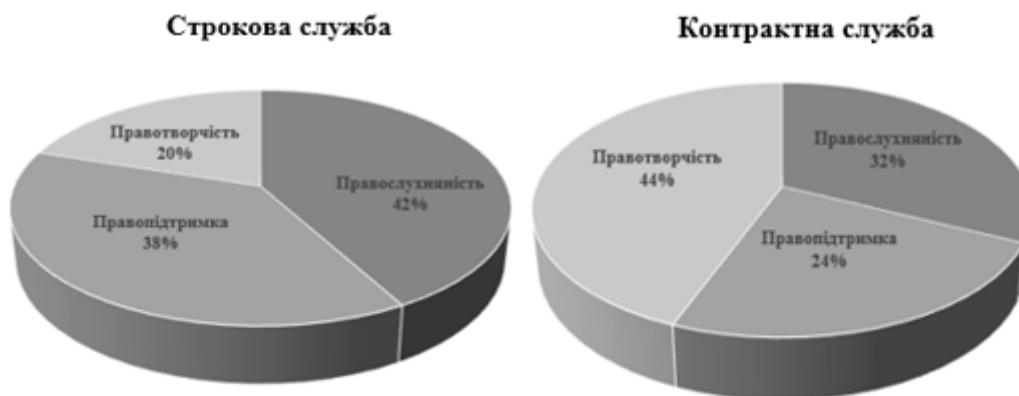

Рис. 2. Розподіл рівнів правового розвитку у військовослужбовців строкової та контрактної служби

Показники компонентів професійно правомірної поведінки військовослужбовців строкової та контрактної служби (M ± m) Таблиця 2

Шкали	Строкова служба (перша група)	Контрактна служба (друга група)	t	p
Когнітивний	84.03 ± 0.71	90.74 ± 0.81	6.23	0.001
Афективний	69.22 ± 1.25	69.31 ± 0.87	0.06	-
Поведінковий	52.10 ± 0.79	54.67 ± 0.85	2.21	0.05
Ціннісно-мотиваційний	82.84 ± 1.08	86.35 ± 0.80	2.61	0.01

Показники рівнів правового розвитку серед військовослужбовців різних форм служби (%) Таблиця 3

Рівні	Строкова служба (перша група)	Контрактна служба (друга група)	φ	p
Правослухняність	42	32	1.241	-
Правопідтримка	38	24	1.719	0.05
Правотворчість	20	44	3.027	0.01

вовій моделі. Адже військовослужбовці мають бути не лише «захисниками» людей, а й слугувати взірцем для навикишніх.

За ціннісно-мотиваційним компонентом правомірної професійної спрямованості діагностовано вірогідні відмінності у другій групі порівняно з першою групою за статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Отже, військовослужбовці, які несуть військову службу за контрактом, позитивно налаштовані на сприйняття права та правової інформації, здатні застосувати здобуті знання й норми, що позначається на їхній правовій поведінці та бажанні розвиватися. Військовослужбовці строкової служби в даний період своєї життєдіяльності опановують велику базу знань, котра стає частиною їхньої особистості та вдосконалюється в ході виконання професійних обов'язків.

Загальний показник ППСО у першій групі становив 288.00 ± 1.42 , у другій групі – 291.88 ± 1.79 і не продемонстрував значущих відмінностей у досліджуваних групах.

Для якісного аналізу особливостей правомірної поведінки військовослужбовців різних форм військової служби ми залучили методику «Визначення рівня правової розвиненості» Дж. Тапп та Ф. Леві. Цей психодіагностичний інструмент вимірює рівень правового розвитку у особистості. Правовий розвиток, на нашу думку, є основоположним чинником у правомірній поведінці військовослужбовців, оскільки його рівень указує на їхні дії та мотиви у діяльності (табл. 3 та рис. 2).

Таким чином, розподіл рівнів правового розвитку у досліджуваних групах показав вірогідні відмінності за рівнем правового розвитку: правопідтримка у першій групі – 38% проти 24% респондентів другої за статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Кількість досліджуваних у другій групі військовослужбовців за рівнем «правотворчість» становила 44% проти 20% за статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Вірогідних відмінностей за рівнем правослужняності в обох групах не було зафіксовано. Майже однакова кількість військовослужбовців першої групи знаходиться на низькому та середньому рівнях, про що свідчать отримані відсотки за правослужняністю та підтримкою. Лише 20% досліджуваних першої групи перебувають на найвищому рівні правового розвитку – правотворчості. Тобто більшість військовослужбовців строкової служби впевнена в тому, що закони покликані обмежувати протиправну підтримку та існують із метою підтримки суспільного порядку. Більша чисельність другої групи належить до рівня правотворчості, що характеризує їх як цілком упевнених у правильності законів, їх функцій та обмежень.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати низку важливих висновків.

Проблематика правомірної професійної поведінки є доволі обговорюваною науковою проблемою у дослідженнях фахівців із психології та юриспруденції. Науковці мають схожі уявлення щодо важливості правомірної поведінки у професіях підвищеного ризику та небезпеки. Правовий розвиток та правомірна поведінка є основами військової служби.

Другий важливий висновок стосується того, військовослужбовці, які несуть строкову службу, усвідомлюють відповідальність своєї професії, оцінюють її як суспільно важливу, порівнюючи власні цінності із цінностями військової служби. Представники першої групи розуміють, що вони повинні сумлінно виконувати свої обов'язки та стояти на захисті людей, що позначається на їх достатньому рівні правового розвитку та правомірної професійної поведінці.

Третій висновок був зроблений за результатами, отриманими у групі військовослужбовців, які несуть контрактну військову службу. Дані досліджувані більшою мірою ототожнюють себе зі своєю організацією, це посилює у них почуття причетності до захисту законів та норм діяльності та свідчить про вже сформовану правомірну поведінку. Високий рівень правотворчості захищає респондентів другої групи від негативних наслідків, пов'язаних із характером їхньої роботи та ієрархічним характером відносин усередині військової служби.

Нам було цікаво проаналізувати дану тенденцію саме в період строкової військової служби та загострити увагу на тих компонентах правомірної поведінки, які є недостатньо сформованими порівняно з другою групою. Це дасть змогу сфокусуватися на проблемних аспектах у службово-бойовій підготовці особового складу та запропонувати психологічний супровід.

Подальше вивчення окреслених у статті питань слід проводити в контексті вікових та гендерних особливостей військовослужбовців. Майбутні дослідження дадуть змогу повною мірою розглянути правомірну поведінку військових, що дасть більш глибоке розуміння даного аспекту службової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошко С.А. Розроблення опитувальника «Оцінювання морально-психологічного стану військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних». *Честь і закон*. 2021. № 1(78). С. 2078–7480.
2. Камишнікова Г.В. Формування правової компетентності майбутніх фахівців готельного господарства та туризму в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2017. 256 с.
3. Психологічне вивчення особового складу Збройних сил України : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. Київ : ФОРМ МАСЛАКОВ, 2019. 288 с.

4. Колесніченко О.С., Мацегора Я.В., Приходько І.І. Методика оцінки травматичності бойового досвіду у військовослужбовців – учасників бойових дій. *Причорноморські психологічні студії*. 2017. № 1. С. 54–61.
5. Приходько І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 2(33). С. 35–39.
6. Приходько І.І. Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологія»*. 2018. № 1. С. 1–17.
7. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки / О. Хацаюк та ін. *Військова освіта*. 2021. № 1(43). С. 360–380.
8. Шемчук В.А. Концептуальні засади формування готовності майбутніх офіцерів інституцій сектору безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : монографія / за заг. наук. ред. Ф.О. Руденка. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. С. 1–17.
9. Denning L.A., Meisnere M., Warner K.E. Preventing Psychological Disorders in Service Members and Their Families: An Assessment of Programs. Washington, DC: The National Academies Press, 2014. 278 p.
10. Sharma M. Military Psychology- Need, Scope and Challenges. *The International Journal of Indian Psychology*. 2021. № 9(2). P. 1365–1375.